

8. Қозоқов Т.Қ. XX аср бошларида Фарғона водийсидаги ижтимоий-сиёсий аҳвол ва жади́дчилик ҳаракати: Тарих фан. номз. дисс. – Т., 2000.
9. Ўзбекистон Миллий архиви И-1- фонд, 18- рўйхат, 29- иш, 509-515-варақлар.
10. Ўзбекистон Миллий архиви И.1- фонд, 31- рўйхат, 540- иш.
11. Ўзбекистон Миллий архиви И.19- фонд, 1- рўйхат, 14191- иш
12. Ўзбекистон Миллий архиви И.461- фонд, 1- рўйхат, 1315- иш.

BUXORO XALQ SOVET RESPUBLIKASINING TURKIYA BILAN MADANIY HAMKORLIGI

Nuridinov T.Q.

*Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Tarix kafedrası katta o‘qituvchisi (PhD)
tnuridinov1967@gmail.com*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada BXSРning Turkiya davlati bilan o‘rnatgan madaniy aloqalari tarixi arxiv manbalari asosida yoritilgan. Unda asosiy e‘tibor XX asr boshlarida va 1920-1924 yillarda Buxorodan Turkiyaga yuborilgan talabalar haqida ma‘lumot beriladi.*

Kalit so‘z va iboralar: *madaniy aloqalar, madaniy aloqalar, Turkiya, Tarbiyai atfol, Istanbul, U. Po‘latxo‘jayev, A. Fitrat, Mustafo Kamol, Buxoro MIQ.*

Аннотация: *В данной статье на основе архивных источников освещается история культурных связей СССР с Турецким государством. Основное внимание уделяется студентам, отправленным из Бухары в Турцию в начале XX века и в 1920-1924 гг.*

Ключевые слова и фразы: *культурные связи, культурные связи, Турция, Тарбияи атфол, Стамбул, У. Полаходжаев, А. Фитрат, Мустафа Камаль, Бухарский МИК.*

Annotation: *In this article, the history of the cultural relations of the USSR with the Turkish state is covered based on archival sources. It focuses on the students sent from Bukhara to Turkey in the early 20th century and in 1920-1924.*

Key words and phrases: *cultural relations, Turkey, Tarbiyai atfol, Istanbul, Polatkhojaev, O.Polathojaev, A. Fitrat, Mustafa Kamal, Bukhara MIQ.*

Dunyo davlatlari, mintaqalar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni rivojlantirib borish zaruriyati zamonaviy taraqqiyotning ajralmas xususiyatiga aylandi. Shu nuqtai nazardan davlatlar o‘rtasidagi tashqi aloqalar, hamkorlik munosabatlarini yanada kengaytirish va mustahkamlab borish, ularning tarixiy ildizlariga murojaat qilish ehtiyojini vujudga keltirmoqda.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar va yangi jamiyat qurishda xalqimizning boy tarixi, madaniyati, an‘analarini o‘rganish,

ulardan foydalanish muhim vazifa sifatida belgilanmoqda. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «Buyuk tarixda hech narsa izziz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir» **[1: 29]**. Bu esa O'zbekiston va uning hududida mavjud bo'lgan davlatlar tashqi aloqalari tarixi bo'yicha keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borishni dolzarb vazifa sifatida qo'ymoqda. Zamonaviy tarix fanida xalqimizning qardosh turk xalqi bilan olib borgan hamkorlik munosabatlarini har tomonlama o'rganish muhim vazifalardan biridir.

Markaziy Osiyo xalqlarining Turkiya davlati bilan o'zaro hamkorlik munosabatlari tarixi bir necha yuz yillarni o'z ichiga oladi. XIX asr oxiri XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi Buxoro amirligi hayotining barcha sohalari ustidan to'liq o'z hukmronligini o'rnatish tadbirlarini amalga oshirdi. 1920-1924 yillarda mavjud bo'lgan BXSr tarixini yangicha tarixiy tamoyillar asosida o'rganish xalqimiz tarixining sobiq sho'ro davrida kam tadqiq qilingan masalalarini ilmiy asosda o'rganish imkoniyatini beradi. Chunki, mamlakat istibdod natijasida og'ir ahvolga tushib qoldi. Bu haqda "Yosh buxoroliklar" harakatining rahbarlaridan biri F.Xo'jayev "Buxoro o'lkasi har vaqt ilm va ma'rifat beshigi bo'lmog'i bilan faxr qilur edi. Burun vaqtda chiqqan olimlar birgina ruhoniylar emas, tabiblar, muarrixlar, shoirlar va muhandislarimizdan dunyoda yashagan ko'p xalqlar ibrat olar edilar. Bizning madrasalarimiz vaqti bilan Makka va Madina kabi atrofdagi xalqlarni o'ziga jalb qilar edi. Amirlar usuli idorasi va beklar hokimiyati vaqtida bu maorif chashmalaridan hech narsa qolmadi **[2]**.

Buxoroning ilg'or jamoatchiligi Rossiya mustamlakachiligidan xalos bo'lish uchun bir qator tadbirlarni amalga oshirdilar. Bu davrda Buxoro amirligining ijtimoiy hayotida jadidlar o'zgarishlar, islohotlar tarafdorlari bo'lib maydonga

chiqdilar. Buxoro ziyolilari, ilg'or savdo-sanoat doiralari orasida yoshlarni xorijiy mamlakatlarga o'qishga yuborish harakatlari boshlab yuborildi.

Buxoro jadidlari tomonidan 1910 yilda yoshlarni chet elda tahsil olishlarini tashkil qilish maqsadida "Tarbiyai atfol" jamiyati tuzildi [3: 84]. Mazkur jamiyat garchi 1917 yil fevraliga qadar yashirin ravishda ish olib borgan bo'lsada, Buxoro yoshlarini xorijga tahsil olish uchun yuborishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu davrda Buxoro yoshlarini xorijga, asosan, Turkiyaga o'qishga yuborish Buxoro jadidlari faoliyatining eng muhim yo'nalishlaridan hisoblangan. Buxoro jadidlari xorijga yoshlarni tahsil olishga yuborish orqali mamlakatni asriy qoloqlik va mustamlakachilikdan xalos qilishni mo'ljallagan edilar. Ma'lumotlarga ko'ra, 1910 yilda Istanbulda 50 nafar Buxoro yoshlari tahsil olgan edi [4].

S. Ayniyning ma'lumotlariga ko'ra 1912 yilda Buxoro yoshlaridan 30 nafari Turkiyada tahsil olgan bo'lib, ularning orasida U.Po'latxo'jaev, O.Po'latxo'jaev, A. Fitrat kabi yosh buxoroliklarning bo'lg'usi arboblari ham bor edi [5: 88].

XX asr boshlarida Buxoroning turli ijtimoiy tabaqalari orasida Turkiya bilan yaqinlashishga intilish bo'lganligini ta'kidlash lozim. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tarixan qisqa muddat davomida, murakkab vaziyatga qaramasdan juda faol tashqi siyosat olib borganligini alohida e'tirof etish lozim. Buxoro Respublikasi hukumati dunyo bozoriga chiqish, xalq xo'jaligi uchun kadrlar tayyorlash masalalarida Turkiyaning ahamiyatini to'g'ri baholagan edi. BXSР hukumati a'zolarining ko'pchiligi XX asr boshlarida Turkiyada tahsil olganligini e'tiborga oladigan bo'lsak, har ikki mamlakat o'rtasidagi munosabatlarni yo'lga qo'yishda o'zaro bir-birini tushunish ijobiy bo'lganligini ko'rish mumkin. Fayzulla Xo'jaev boshchiligidagi BXSР hukumati Turkiya bilan munosabatlarda asosiy e'tiborni siyosiy, diplomatik va madaniy hamkorlik masalalariga qaratdi. Biroq, BXSР barcha sohalarda sovet hukumatining Turkkomissiya, Turkbyuro, O'rta Osiyo byurosi, SredazEKOSO tashkilotlari tomonidan qat'iy nazoratga olindi [6: 239]. Ikki tomon o'rtasida tuzilgan davlatlararo shartnomalar rasman mustaqil bo'lgan BXSРni qaram

qilishga qaratildi. Ayniqsa, respublikaning tashqi aloqalari sovet organlari tomonidan kuchli nazoratga olinishiga, Sharq, G'arbiy Yevropa va boshqa davlatlar bilan olib boriladigan savdo aloqalari RSFSR vakolatida bo'lishiga qaramasdan respublika hukumati o'zaro manfaatli hamkorlik munosabatlari o'rnatish uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etdi.

Buxoro yoshlarini Turkiyaga o'qishga yuborish masalasi BXSR hukumatining mazkur mamlakat bilan aloqalarida muhim o'rin egallaydi. Buxoroda amirlik tuzumi mavjud bo'lgan davrdayoq taraqqiyparvar ziyolilar tomonidan «Ma'rifat» xayriya tashkiloti orqali iste'dodli yoshlarni nafaqat Rossiyaning yirik markazlariga, balki xorijiy mamlakatlarning Istanbul va Qohira kabi shaharlariga o'qishga yuborish harakati boshlab yuborilgan edi. BXSR tashkil etilgach, hukumat raisi F.Xo'jaev, maorif noziri A.Fitrat Buxoro talabalarini xorijga, jumladan, Turkiyaga yuborish tashabbuskorlari bo'ldilar. Bundan ko'zlangan maqsad–Buxoro xalq xo'jaligi uchun zamonaviy kadrlarni tayyorlash edi.

Yangi jamiyat qurayotgan Buxoro respublikasi uchun kadrlar tayyorlash masalasi dolzarb masalalardan bo'lib, bu borada Turkiya alohida o'ringa ega bo'lgan. Bunga sabab sifatida bir tomondan, BXSR hukumati a'zolari ko'pchiligining Turkiyada tahsil olganligini ta'kidlash lozim. Shuningdek, Turkiyaning RSFSR bilan tuzgan o'zaro do'stlik shartnomalari ham muayyan darajada rol o'ynadi. Buxorodan 1922 yil 7 oktyabrda 25 nafar talaba BXSR maorif nozirligi tomonidan nozir muovini Ismoil Sadir rahbarligida tahsil olish uchun Turkiyaga yuborildi [7]. Buxoro talabalari Boku orqali Tiflis va Botumi yo'nalishida BXSR vakillari Sulaymon va Ibrohimlar rahbarligida Turkiyaning Samsun shahriga yetib bordilar [8].

Buxorodan Turkiyaga yuborilgan talabalarning moddiy ta'minoti masalasi doimiy ravishda BXSR hukumati, xususan, maorif nozirligining doimiy nazoratida bo'ldi. Lekin, pul mablag'lari Buxorodan to'g'ridan-to'g'ri jo'natilmasdan, Rossiya orqali Turkiyaga yuborilishi muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqargan.

BXSR xalq maorif nozirligining Buxoro MIQga 1921 yil 5 oktyabrda yozgan maktubida Turkiyadagi Buxoro talabalari uchun jo'natilgan pul mablag'lari RSFSR konsullari tomonidan o'zlashtirib olinganligi uchun ikkinchi yordam hay'ati Hoji Mushrif boshchiligida Turkiston nomidan yuborilishi ma'lum qilindi. BXSR maorif noziri Turkiyadagi Buxoro talabalaridan olingan xabarlarga ko'ra, Istanbuldagi ahvol og'irligi uchun moliyaviy yordamni bir oz kechiktirib turishga to'g'ri kelganligini bildirdi [9].

Yuqoridagi faktlar sovet davlat organlari Buxoroning chet mamlakatlarga va sovet respublikalariga yuborilgan talabalariga nisbatan bir xilda salbiy munosabatda bo'lganligi va uning mablag'larini talon-taroj qilganligini ko'rsatadi. BXSR hukumati Turkiyaga yuborilgan talabalar moddiy ta'minoti masalasiga alohida ahamiyat qaratganligi bejiz emas. Chunki bu davrda ko'pgina davlatlarda bo'lgani kabi Turkiyada ham oziq-ovqat masalasidagi qimmatchilik, yashash uchun zarur bo'lgan narsalar narxining balandligi o'z ta'sirini ko'rsatgan edi. Mazkur masala bir necha marta hukumat darajasida ko'rib, tegishli qarorlar qabul qilindi. Chunonchi, 1921 yil 23 oktyabrda Buxoro MIQ majlisida Turkiyada tahsil olayotgan BXSR talabalariga moddiy yordam ko'rsatish masalasi ko'rib chiqildi [10].

Turkiya jamoatchiligi BXSRdagi madaniy-ma'rifiy sohalarga imkon qadar yordam ko'rsatdi. Masalan, 1923-1924 yillarda Buxoro shahridan tashqari BXSRning bir qator shaharlarida mavjud bo'lgan kutubxonalar Turkiyadan keltirilgan kitob, gazeta va jurnallar bilan ta'minlandi [11: 103].

SSSR tashkil topgandan keyin barcha sohalarda bo'lgani kabi BXSRning Turkiya bilan hamkorlik doirasi qisqarib bordi. 1923 yildan Buxoroni sovetlashtirish siyosatining kuchayishi bilan BXSRning chet mamlakatlardagi davlat tashkilotlarini tugatish jarayoni avj oldirildi, respublikaning xorijiy davlatlar bilan madaniy aloqalarini tugatish jarayoni kuchaytirildi. Sovet hukumati xorijga tahsil olish uchun yuborilgan talabalarni ortga qaytarish siyosatiga Buxoroni sovetlashtirishning tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaragan edi. SSSR tashkil

topgach, rasman uning tarkibiga kirmagan BXSR ichki va tashqi siyosatida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. 1923 yil bahoridan Buxoro hayotining barcha sohalarini sovetlashtirish siyosati jadallik bilan amalga oshirila boshlandi. Avvalo, hukumat tarkibidan ilg'or fikrli yosh buxoroliklar namoyondalari chiqarilib, ular o'rniga ma'lumoti yetarli darajada bo'lmagan oddiy xalq vakillari hukumat mas'ul lavozimlariga tayinlandi. BXSR tarixan qisqa muddat davomida mavjud bo'lishiga qaramasdan, sovet respublikalari, xorijiy mamlakatlar bilan keng hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yishga harakat qildi va bu masalada muayyan natijalarga erishdi. BXSRning Turkiya davlati bilan hamkorligi, ayniqsa, maorif va madaniy sohalarda bir muncha samarali bo'ldi. Turkiya uchun og'ir bo'lgan chet el bosqini davri bo'lishiga qaramay, Mustafo Kamol hukumati qardosh Buxoro xalqi bilan hamkorlik munosabatlarini samarali olib borishga harakat qildi. O'z navbatida boshidan murakkab davrni kechirayotgan BXSR hukumati xorijiy mamlakatlarga tahsil olish uchun o'z talabalarini yubordi. Bir tomondan, Buxoro hududida ko'p ming kishilik sovet armiyasining mavjud bo'lishi, mamlakatda qizil armiyaga qarshi kuchli qurolli qarshilik harakatining uzoq vaqt mobaynida davom etishi, BXSR tashqi aloqalariga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ikkinchidan, Buxoro xorijiy SHarq mamlakatlari bilan sovet hukumati vakillari ishtirokida aloqalar olib bordi. Ayniqsa, SSSR hukumatining 1923 yildan sovet respublikalari va xorijiy davlatlarda faoliyat olib borgan BXSR vakolatxonalarini tugatish tomon yo'l tutishi BXSRning xalqaro hamkorligi barham topishiga olib keldi. BXSR tarixan qisqa muddat davomida mavjud bo'lishiga qaramasdan, sovet respublikalari, xorijiy mamlakatlar bilan keng hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yishga harakat qildi va bu masalada muayyan natijalarga erishdi. BXSRning Turkiya davlati bilan hamkorligi, ayniqsa, maorif va madaniy sohalarda bir muncha samarali bo'ldi. Turkiya uchun og'ir bo'lgan chet el bosqini davri bo'lishiga qaramay, Mustafo Kamol hukumati qardosh Buxoro xalqi bilan hamkorlik munosabatlarini samarali olib borishga harakat qildi. O'z navbatida boshidan murakkab davrni kechirayotgan BXSR hukumati xorijiy mamlakatlarga tahsil olish

uchun o'z talabalarini yubordi. Bir tomondan, Buxoro hududida ko'p ming kishilik sovet armiyasining mavjud bo'lishi, mamlakatda qizil armiyaga qarshi kuchli qurolli qarshilik harakatining uzoq vaqt mobaynida davom etishi, BXSР tashqi aloqalariga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ikkinchidan, Buxoro xorijiy Sharq mamlakatlari bilan sovet hukumati vakillari ishtirokida aloqalar olib bordi.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018.
2. “Озод Бухоро”, 1924 йил, 2 сентябрь.
3. Айний. С. Материалы по истории Бухары.
4. ЎзМА, 3-фонд, 1-рўйхат, 155-иш, 4, 8-варақлар
5. Айний.С. Материалы по истории Бухары..
6. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Илмий муҳаррир М. Жўраев –Тошкент: Шарқ, 2000.
7. ЎзМА, Р 56-фонд, 1-рўйхат, 38-иш, 89-варақ.
8. Бухоро ахбори, 1922 йил, 27 март, № 76.
9. ЎзМА, Р 47-фонд, 1-рўйхат, 109-иш, 1-варақнинг орқаси.
10. ЎзМА, Р 47-фонд, 1-рўйхат, 29-иш, 121-варақ.
11. Раҳмонов К. Бухоро Халқ Совет Республикаси тарихи матбуот саҳифаларида. – Тошкент: Abu matbuot-konsalt, 2012.

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTONDA ELEKTRLASHTIRISH MASALASI (O'zbek milliy matbuoti ma'lumotlari asosida)

Akbarov R.M.

Namangan davlat universiteti stajyor-tadqiqotchisi
akbarov.rahmatillo.1993@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonda mamlakatning mudofaa qudratini kuchaytirish va aholi ehtiyojlarini qondirish uchun yirik, o'rta va kichik turdagi gidroelektrostansiyalarning barpo etilishi hamda elektrlashtirish bilan bog'liq boshqa jarayonlar tarixi o'zbek milliy matbuoti ma'lumotlari asosida xronologik tartibda tahlil qilindi.*